

Srđan Cvetković, *Kako se stvarao Tito. Tehnologija izgradnje i pokušaji razgradnje kulta Josipa Broza Tita* (Beograd: Institut za savremenu istoriju; Catena mundi, 2023), 312 str.

Fenomenom Tita bavili su se mnogi, pa bi bilo čudno da mu veću pozornost nije posvetio i jedan od istaknutih istraživača (naličja) njegova režima kakav je Srđan Cvetković. Dok su se njegove prethodne knjige bavile uglavnom represijom (u ovom ili onom vidu), autor se u ovoj okreće drugoj strani komunističkoga režima u Jugoslaviji i prikazuje ideološko-medijsko (moglo bi se gotovo reći: medijsko-marketinško) lice režima koji nipošto nije počivao samo na represiji. Ona se bavi glavnim tvorcem i nosiocem toga režima, a istovremeno i njegovim „zaštitnim znakom”, Josipom Brozom Titom, ličnošću o kojoj postoji mnoštvo knjiga, ali malo biografija. Cvetkovićovo djelo, iako nije biografija, jedna je od knjiga koje omogućavaju da se biografije promišljenije čitaju (i pišu).

Knjiga se sastoji od uvoda, pet tematskih poglavlja i zaključnih razmišljanja. U uvodu pod naslovom „Zašto knjiga o kultu ličnosti Josipa Broza Tita” (str. 5–17) autor najprije jasno stavlja sadržaj knjige u srbijanski (ne srpski, nego srbijanski) kontekst, uvrštavajući Tita u niz autoritarnih vladara kojima je dobar dio stanovništva u Srbiji bio i jest sklon. Time je najavljeno da će se Titov kult analizirati prije svega u srbijanskim okvirima – što je samo po sebi legitimno, ali je, da bi se preduhitrile zamjerke kritičara, trebalo biti istaknuto već u samom naslovu knjige. Naravno da Cvetković ni na trenutak ne gubi iz vida jugoslavenski, pa ni međunarodni kontekst Titova djelovanja, ali je baš zato odluku da se fenomen njegova kulta promatra samo u okviru jedne od jugoslavenskih republika trebalo odmah naglasiti.

U drugom dijelu uvoda govori se o izvorima i literaturi. Kao glavne izvore autor navodi uglavnom memoare bivših Titovih suboraca i suradnika, dok u pregledu literature daje obilje relevantnih naslova koji se bave kultom ličnosti uopće ili Titovim, kao i nekih biografskih djela. Odmah upada u oči da u prvoj grupi nema knjige Marca Haldera o Titovu kultu ličnosti,³ a u drugoj biografije Jože Pirjevca.⁴ No, usprkos tome, bibliografija radova na kojima se zasniva ova knjiga prilično je bogata i svestrana.

To se vidi već u prvom poglavlju, „Značaj kulta ličnosti u autoritarnim društvima” (str. 19–39), čiji je zadatak postaviti teorijske temelje knjige. U tom cilju Cvetković se poslužio nekima od klasičnih djela na tu temu iz pera Maxa Webera, Alexisa de Tocquevillea, Hanne Arendt i nekih drugih, ali i novijim radovima o kultu (Titove) ličnosti, sve do pojedinih novinskih napisa koji analiziraju taj fenomen. Već u ovom poglavlju navedene su paralele komunističkoga pokreta s poviješću religije, kojima će se autor vraćati više puta dalje u tekstu. Na samom kraju poglavlja navode se faze u razvoju kulta Titove ličnosti koje je Cvetković uočio, a kojima se detaljnije bavi u

³ Marc HALDER, *Der Titokult. Charismatische Herrschaft im sozialistischen Jugoslawien* (München: Oldenbourg Verlag, 2013).

⁴ Jože PIRJEVEC, *Tito i drugovi* (Zagreb: Mozaik knjiga, 2012). Knjiga je uz hrvatski prijevod slovenskoga originala doživjela i izdanje u Srbiji.

sljedećem poglavlju pod naslovom „Tehnologija izgradnje kulta Josipa Broza Tita” (str. 41–78).

Kao prvu fazu Cvetković je prepoznao razdoblje između 1943. i 1953., tijekom kojega je Tito došao na vlast, učvrstio ju i sačuvao u vrijeme sukoba sa Sovjetskim Savezom i njegovim satelitima. Pobjeda u ratu, a potom i nad moćnim Staljinom, davala je dovoljno materijala za izgradnju kulta. Pokazat će se da će do kraja Titova života i poslije baš ta dva elementa biti temelji njegove slave u zemlji i svijetu. Drugu fazu autor poistovjećuje s erom samoupravljanja i naziva ju vremenom monumentalizacije (1953. – 1980.). Tipično je za tu fazu, prema autoru, da kult postaje razućeniji, a Titov imidž razbarušeniji: prikazuje se kao čovjek iz naroda, ali i gospodin, seljak, radnik, rudar, lovac, šarmer – kao osoba za svakoga. Konačno, kao treću fazu Cvetković identificira vrijeme od Titove smrti 1980. do 1987., kad počinje definitivna erozija i Titova kulta i socijalističkoga sistema i države. U nastavku se govori o ulozi masovnih organizacija u izgradnji i njegovanju Titova kulta, a onda i o zakonskoj zaštiti jugoslavenskoga maršala – od proglašenja doživotnim predsjednikom i počasnim doktorom mnogih sveučilišta do samoga zakona koji je štitio njegov „lik i djelo”. Kao dio institucionalne podrške kultu obrađen je i doprinos znanstvenih, obrazovnih i umjetničkih organizacija, kao i uloga umjetnosti u veličanju neprikosnovenoga vođe, ali i lagani otklon od rigidne prakse provedene prvih godina nakon Drugoga svjetskog rata.

Treće poglavlje, „Manifestacije kulta ličnosti Josipa Broza Tita u društvu” (str. 79–128), prikazuje praksu veličanja jugoslavenskoga predsjednika kroz poeziju, popularne pjesme, umjetnost, plakate, filmove, televizijske programe, proglašenje akademikom, fakultetsku nastavu, historiografiju, medijsku promociju i „štafetu mladosti”. Jasno je da su zbog svoje brojnosti te teme u ovako relativno kratkom poglavlju mogle biti uglavnom samo dotaknute. U sljedećem, najobimnijem poglavlju, „Propagandne slike Josipa Broza Tita u javnosti” (str. 131–227), autor predstavlja u kojim se sve propagandnim inkarnacijama Tito pojavljivao: od jednoga među istaknutim komunističkim vođama (pored Lenjina, Staljina, Marxa i Engelsa) do izbijanja na prvo mjesto i potpunoga uklanjanja njegova sovjetskoga mentora iz pogleda javnosti. Pritom se povlače paralele s karijerom i slikom generalisimusa u javnosti. U nastavku se govori o Titu kao „ocu nacije”, što je stavljeno u kontekst drugoga jugoslavenskog vladara sa sličnom ambicijom, kralja Aleksandra Karađorđevića. Zatim je prikazana institucionalizacija Titova položaja, ali i širenje kulta komunističkih vođa – prije svega mijenjanjem imena mjesta. Autor se potom okreće raskošnom životu jugoslavenskoga komunističkog vođe, koji je samo dijelom bio poznat široj javnosti za njegova života. Dalje je opisana indoktrinacija djece kroz školske sadržaje, a onda i izgradnja slike o genijalnom vojnom strategu i njegovu odnosu sa suradnicima.

Sljedeći dio ovoga poglavlja bavi se možda ključnom temom knjige, tj. autoritarnom vladavinom u izlaganju kako se gradio imidž Tita kao čuvara mira, sigurnosti i tekovina revolucije. U nastavku su prikazane demagoške tehnike kojima se to postizalo, prije svega prikazivanjem Tita kao zaštitnika radnika i sirotinje, dok su odgovornost za negativne pojave snosili navodno korumpirani suradnici oko njega. Posebno važna tehnika bilo je stvaranje imidža „liberalnoga” diktatora, a Cvetković je pokazao njezinu dvoličnost, kao i uvjetovanost unutarnjopolitičkim i vanjskopolitičkim

događajima i potrebama. To je bilo vezano i za Titov ugled u svijetu, koji se sustavno gradio propagandom kod kuće i u inozemstvu, putovanjima i primanjem posjeta uglednih svjetskih vođa, ali i istaknutih ličnosti iz kulture i svijeta filma. Važna komponenta imidža jugoslavenskoga predsjednika bilo je i jugoslavenstvo, odnosno održavanje nacionalne ravnoteže radi očuvanja osobne vlasti. Kao većina srpskih autora, i Cvetković donekle smatra da se ta ravnoteža ostvarivala na štetu Srba, ali to ne potencira i (za razliku od nekih drugih autora) ne pripisuje to nekoj navodnoj Titovoj „srbofobiji”, nego vlastodržačkom pragmatizmu. Kao važnu kariku u izgradnji Titova kulta autor vidi i sistem socijalističkoga samoupravljanja, koji je postao „zaštitni znak” jugoslavenskoga sistema, a koje je omogućilo Titu da se predstavlja kao vođa alternativnoga oblika socijalizma, navodno zasnovanog na izvornome Marxovu učenju. Naglašena je uloga višega životnog standarda Jugoslavena u odnosu na žitelje drugih socijalističkih zemalja u izgradnji takve slike režima i njegova vođe. Završni dio ovoga obimnog poglavlja bavi se Titovom spektakularnom sahranom i njegovanjem njegova kulta nakon njegove smrti preko „štafete mladosti”, proslave njegova rođendana, sađenja stabala njemu u čast, imenovanja gradova i ulica itd.

Posljednje poglavlje, „‘Titostalgija’ – (zlo)upotreba kulta ličnosti i pokušaji razbijanja mita o Titu” (str. 229–299), zapravo počinje ovim drugim uz primjere iz 1980-ih. Nakon kraćega osvrta na tzv. Šuvarovu *Bijelu knjigu*, koja je pokušala zaustaviti kritičke tendencije (posebno brojne baš u Srbiji), autor se bavi razgradnjom Titova kulta tijekom devedesetih godina i početkom ovoga stoljeća kroz umjetnost, filmove i historiografiju, a potom i institucionalno preko državnih komisija za istraživanje komunističkih zločina, sudskih procesa radi rehabilitacije ljudi osuđenih od komunističkih vlasti, iskopavanja grobnica, zakonske regulative, otvaranja relevantnih arhivskih fondova, izložaba, uklanjanja starih i postavljanja novih spomenika, preimenovanja mjesta, ulica i trgova, sve do prikaza tih procesa u modernim medijima i suvremenim (popularno-)kulturnim proizvodima. Čak u mnogo većoj mjeri nego ostatak knjige, ovaj je koncentriran na događanja u Srbiji. Nasuprot tome, posljednji segment ovoga poglavlja baca širi pogled na tzv. jugosferu, u kojoj se još uvijek njeguje kult nekadašnje države i njezina predsjednika.

Knjiga završava „Zaključnim razmišljanjima” (str. 301–304), u kojima se sumiraju neke ideje iznesene u glavnom tekstu, koje se prvenstveno tiču ukorijenjenosti autoritarne svijesti kod velikoga dijela ljudi u Srbiji. Već smo rekli da je baš to pitanje, koje se provlači kroz pozadinu cijele knjige, suštinsko: Cvetković je pokazao kako se stvarao i održavao kult Titove ličnosti pruživši dosta materijala onima koji će više osvijetliti drugu stranu, koja je prihvaćala i podržavala taj kult: velikom dijelu naroda.

Ovako koncipirana i napisana knjiga, usprkos brojnim referencama, prije svega se čita kao jedan veliki esej na temu Titova kulta. Tako je prvenstveno zato što ona načinja niz tema koje su tek djelomično istražene ili čak samo dotaknute, a koje, svaka za sebe, mogu biti predmet monografske obrade. Isto vrijedi za paralele s drugim diktatorima (posebno Mussolinijem i Staljinom). Često vrlo kolokvijalni jezik, uz korištenje medijskih propagandnih slogana (poput reklame za pivo „svetsko, a naše”), pojačava esejistički dojam koji knjiga ostavlja. Međutim, usprkos njemu, ili

baš zbog njega, ova knjiga pokreće na razmišljanje o autoritarnoj svijesti i uvjetima (ne samo u Srbiji) koji pogoduju nastanku i održanju karizmatičkih vođa, pozivajući istovremeno da se svaki od brojnih rukavaca koje Cvetković dotiče u svojem izlaganju detaljnije istraži.

Zoran Janjetović

Tomaž Ivešić, *The Rise and Fall of Communist Yugoslavism: Soft nation-building in Yugoslavia* (London; New York: Routledge, 2024), 244 str.

Tomaž Ivešić slovenski je intelektualni i kulturni povjesničar mlađe generacije. Diplomirao je povijest na Sveučilištu u Ljubljani i na Srednjoeuropskom sveučilištu (CEU) u Budimpešti. Doktorirao je na Europskom sveučilišnom institutu (EUI) u Firenci, gdje je nastavio istraživanja socijalističkoga i nacionalnoga jugoslavenstva, koja su osnova prikazane studije. Objavio je zbirku članaka Milovana Đilasa, studiju *Jugoslavanska socijalistična nacija: ideja in realizacija (1952-1958)* te znanstvenu monografiju *Misliti narod v dolgih šestdesetih: Slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti*. Upravitelj je Slovenskoga centra za nacionalno pomirenje (Study Centre for National Reconciliation / Študijski center za narodno spravo – SCNR).

Znanstvena knjiga *The Rise and Fall of Communist Yugoslavism: Soft nation-building in Yugoslavia* (Uspon i pad komunističkoga jugoslavenstva: mekši oblik izgradnje nacije u Jugoslaviji) u ovogodišnjem izdanju Routledgea rezultat je i svojevrсна kulminacija dvanaest godina autorova rada na tematici procesa izgradnje i razgradnje jugoslavenske socijalističke nacije. Knjiga je nastala na temelju doktorata na EUI-ju, a obogaćena je i saznanjima iz autorovih izvornih znanstvenih radova koji su posljednjih godina objavljavani u vrsnim međunarodnim časopisima. Nakon „Uvoda” (str. 1–27) slijedi sedam poglavlja koja obuhvaćaju elaboraciju sljedećih tema: historijat jugoslavenstva i odnosa Komunističke partije Jugoslavije prema nacionalnom pitanju (str. 28–49), procesi mekšega oblika izgradnje nacije u Jugoslaviji (str. 50–72), prekretnica od 1958. do 1969. (str. 73–101), savezna Komisija za međunacionalne i međurepubličke odnose (KMMO) i podjela jugoslavenstva od 1965. do 1969. (str. 102–127), procesi promjene sustava (str. 128–149), ispunjavanje vakuuma starim nacionalnim identitetima (str. 150–175), jugoslavenstvo i popis stanovništva 1971. (str. 176–201). Nakon epiloga slijede bibliografija, dodaci i popis korištenih imena.

Inovativnost studije oslanja se na uzoritu opsežnost arhivskih i drugih istraživanja u Ljubljani, Beogradu, Zagrebu, Sarajevu i drugdje. Impresivan je i popis zaista korištene literature i jasan odnos prema mnogostrukim i složenim teorijama i interpretacijama koje su ponekad i posebno ideološki opterećene i zasićene. Teorijski i metodološki inovativno koristi višerazinski pristup, pristupajući istraživanim procesima i odozgo, iz pozicije partijske vrhuške, i odozdo, od strane stručnjaka,